

Ukrainan sota ja taistelu menneisyydestä

Ukrainan sodan yhteydessä mainitaan usein nationalismi, mutta vähemmän huomiota kiinnitetään siihen, miten käsite auttaa ymmärtämään konfliktia. Nationalismiin liittyy läheisesti kansallisen identiteetin käsite, joka puolestaan kietoutuu erottamattomasti yhteiseksi koetun historian jaettuun tulkintaan. Ukrainan kohdalla voidaan puhua muistisodasta, sillä retorisella tasolla konfliktissa käydään kamppailua siitä, kenen tulkinta menneisyydestä on oikea. Näkökulman näiden eri historiatulkintojen tarkasteluun tarjoaa monitieteinen kulttuurinen muistitutkimus, joka lähestyy historiaa konstruktiona. Tämä artikkeli käsittelee kulttuurista muistia materiaalinaan ukrainalaisten veteraanien ja vapaaehtoisten haastattelut. Aiemmassa tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota erityisesti siihen, kuinka Ukrainan kansallista identiteettiä on rakennettu ottamalla etäisyyttä Neuvostoliiton historialliseen perintöön ja neuvostoliittolaiseen myyttiin toisesta maailmansodasta. Nämä teemat nousivat keskeisiksi myös haastattelumateriaalissani. Niiden ohella haastatteluissa mainittiin muun muassa Afganistanin sodan (1979–1989) veteraanit, joilla on ollut merkittävä rooli Ukrainan tapahtumissa. Käsittelem artikkelissani merkityksiä, joita nämä historialliset aiheet saivat haastateltavien puheessa. Pysin sijoittamaan huomioni osaksi laajempaa akateemista keskustelua siitä, miten menneisyys ja sen eri tulkinnat vaikuttavat nyky-Ukrainassa.

Maiju Lehto

Haastattelin kesällä 2017 kahdeksaa rintamalta palannutta ukrainalaissotilasta ja kahta kotirintaman vapaaehtoista tarkoitukseni kerätä konfliktiin liittyvää muistitietoa. Haastattelut oli jaettu kolmeen osaan: henkilö- ja palvelushistoriaa koskeviin kirjallisiin kysymyksiin, sodan kulkua kartoittaviin sotateknisiin kysymyksiin ja lopuksi temaattisiin kysymyksiin, joiden tarkoitus oli hahmottaa haastateltavien asenteita ja käsityksiä sodan syistä ja osa-

puolista. Materiaalin analyysivaiheessa havaitsin, että vaikka kysymykseni eivät liittyneet suoraan historiaan, haastateltavat tekivät siihen lukuisia, spontaaneja viittauksia. Käsittelemme ensimmäisessä alaluvussa historiannarratiivien merkitystä laajemmin Ukrainan kontekstissa. Seuraavaksi käsittelemme materiaalin tulkinnassa huomioon otettavia seikkoja ja materiaalin validiteettia ja siirryn sitten varsinaiseen analyysiin. Olen jakanut toista maailmansotaa, Afganistanin sotaa ja Neuvostoliittoa ja sitä edeltävää historiaa koskevia viittauksia käsittelevän analyysin omiksi luvuikseen. Lopuksi teen huomioistani yhteenvedon ja luon katsauksen siihen, minkä merkityksen Euroopan historia haastateltavien kertomuksissa sai.

Historia, nationalismi ja muistisodat

Ukrainalainen nationalismi ja äärioikeisto nostetaan usein esiin puhuttaessa Euromaidanin mielenosoituksista ja erityisesti niiden aikana muodostuneesta eri järjestöjä yhteen koonneesta Oikeasta sektorista, joka levottomuuksien aikana organisoitui aseellisiksi joukoiksi. Erityisesti Venäjällä on korostettu ääriliikkeiden roolia Ukrainan konfliktissa, mutta Taras Kuzion (2017, 257) mukaan myös länsimainen media keskittyi sodan alkuvaiheissa uutisoimaan nationalistisista ja oligarkkien tukemista vapaaehtoisjoukkoista, vaikka nämä edustivat vähemmistöä yli viidestäkymmenestä muodostelmasta, joiden riveissä taistelleista suuri osa oli venäjänkielisiä. Vaikka osa ukrainalaisista toimijoista ja Oikean sektorin alaisista järjestöistä on ideologialtaan avoimesti äärioikeistolaisia, on näiden ääriliikkeiden roolista esitetty eriäviä mielipiteitä. Toisessa maailmansodassa Ukrainalaisten nationalistien järjestöä (OUN) johtaneen Stepan Banderan (1909–1959) kiistelty hahmo sai joidenkin tutkijoiden mukaan uusia, ääriationalistien tulkinnasta poikkeavia merkityksiä Euromaidanin mielenosoitusten aikana. Andrii Portnov (2016) on huomauttanut, että osa Euromaidanin protestoijista ottivat Banderan hahmon omakseen vastauksena Kremlin kampanjalle, jossa Maidanin mielenosoitukset yhdistettiin fasismiin. Toisaalta ääriliikkeiden suosion vähyyttä kansan parissa on korostettu viittaamalla Oikean sektorin saamaan alhaiseen, alle kahden prosentin kannatukseen vallankumouksen jälkeisissä parlamenttivaaleissa.

Venäjä on kuitenkin rakentanut ideologisen oikeutuksen aggressiolleen näihin ääriliikkeisiin yhdistettyjen elementtien varaan. Tässä venäläisessä narratiivissa sota Ukrainassa on ruutiinomaisesti kuviteltu, kerrottu ja oikeutettu toisen maailmansodan jatkeena. Ukrainalaiset nationalistiset voimat on esitetty toisen maailmansodan aikaisten, yksinomaan fasistisiksi leimattujen nationalististen liikkeiden suorina perillisinä. Myös Ukrainan demokraattiset voimat on systemaattisesti demonisoitu venäläisessä mediassa esittämällä näiden kannattajat uusnatseina, joiden päämääränä on Neuvostoliiton toisen maailmansodan voiton muiston pois pyyhkiminen sekä venäläisten ja juutalaisten vähemmistöjen kansanmurha (Fedor, Lewis & Zhurzhenko 2017, 5).

Tarkastelen tässä artikkelissa tapaa, jolla historiaan viitataan nojaten poikkitieteellisen kulttuurisen muistitutkimuksen (*Cultural Memory Studies*) lähtökohtiin. Historiallisten toiseikkojen sijaan kulttuurinen muistitutkimus tarkastelee menneisyyden merkitystä kulttuurisen muistin näkökulmasta. Tämä alun perin Jan Assmannin (1995) määrittelemä käsite¹ auttaa ymmärtämään, miten historian tulkinnat vaihtelevat ajasta, paikasta ja tulkitsijasta riippuen. Tästä näkökulmasta muisti ja muistiin kiinteästi liittyvä identiteetti eivät ole pysyviä, vaan todellisuudesta muodostettuja konstruktioita tai representaatioita, jotka ovat luonteeltaan enemmän subjektiivisia kuin objektiivisia. Ne ovat myös erittäin valikoivia ja palvelevat tiettyjä intressejä ja ideologioita lähtökohtia (Gillis 1994, 3–4).

Neuvostoliiton jälkeisessä tilassa voidaan puhua muistisodista, jotka ovat jatkuvaa taistelua siitä, miten menneisyydestä kerrotaan ja kuinka sitä käytetään nykyisten ja tulevien identiteettien perustana. Itä-Ukrainassa meneillään oleva sota on monella tasolla kietoutunut näihin muistisotiin, ja muistin politiikka on muokannut ja ohjailut Ukrainan väkivaltaisuuksia tärkeällä ja monimutkaisella tavalla (Fedor, Lewis & Zhurzhenko 2017, 4–5).

Eräs merkittävä ukrainalaisen muistipolitiikan juonne on vuoden 2015 keväällä voimaan astuneet historialait, jotka Ukrainan parlamentti hyväksyi selvällä enemmistöllä ja jotka presidentti Porošenko vahvisti 15.5.2015. Nämä decommunisaatiolait², jotka saivat osakseen voimakasta kritiikkiä länsimaisilta sekä joiltakin ukrainalaisilta historioitsijoilta (Marples 2015), luovat virallista kansallissankareiden kaanonia ja ohjailevat tapaa, jolla Ukrainan historiasta saa puhua ja kirjoittaa. Hanke muistuttaa monella tavalla Putinin vuonna 2014 hyväksymää lakia, joka kriminalisoi ”väärän” tiedon levittämisen Neuvostoliiton toimista toisen maailmansodan aikana. Fedor, Lewis ja Zhurzhenko (2017, 12) huomauttavatkin, että näennäisesti radikaalit yritykset hylätä neuvostoparadigma palvelevat usein sen vahvempaa juurruttamista. Georges Mink (2013, 158) myös toteaa, että poliittiset toimijat ympäri Itä-Eurooppaa ovat käyttäneet kiistaa kommunistisen hallinnon tuomitsemisesta keinona luoda erimielisyyttä, joka puolestaan palvelee heidän valtapyrkimyksiään.

Fedor, Lewis ja Zhurzhenko (2017, 8) ovat huomauttaneet, että nykyinen Ukrainan ja Venäjän välinen konflikti on peittänyt alleen sen tosiseikan, että on olemassa monia diskursiivisia jatkumolta neuvostoajalta, jolloin nykyisen Venäjän, Ukrainan ja Valko-Venäjän alue muodosti Neuvostoliiton slaavilaisen ytimen. Tärkeä osa myöhäisneuvostoliittolaisen identiteetin määrittelyä oli suuren isänmaallisen sodan muiston vaaliminen. Niinpä ukrainalaisen historianarratiivin ohella läsnä on edelleen myös neuvostoliittolainen myytti toisesta maailmansodasta. Viime vuosina on julkaistu joukko tutkimuksia siitä, miten nämä kilpailevat narratiivit elävät virallisissa puheissa (Klymenko 2015) ja symbolisella tasolla muistomerkkien, kansallisten muistopäivien ja symbolien tasolla (Esch 2015), sekä mediassa (Kulyk 2011). Seuraavassa heijastan tämän muistipolitiikan ilmentymää yksilön toimijatasolla haastattelumateriaalini pohjalta.

Haastattelukysymykseni eivät yhtä kysymystä lukuun ottamatta koskeneet historiaa (ainoa vuotta 2013 edeltävään aikaan liittyvä kysymys kuului, missä haastateltava oli Oranssin vallankumouksen aikaan vuonna 2004). Niinpä päätin lähestyä materiaaliani poimimalla siitä ne kohdat, joissa haastateltavat viittaavat historiaan spontaanisti. Aikarajakseni otin Neuvostoliiton hajoamisen ja vuotta 1991 edeltäneen ajan. Poimin haastateltavien puheesta eksplisiittiset viittaukset historiallisiin ajanjaksoihin ja tapahtumiin, sekä ne kohdat, joissa he viittaavat historiallisiin toimijoihin, kuten natseihin, banderovtseihin³, tsaariin tai Afganistanin sodan veteraaneihin. Poimin myös abstraktit viittaukset historiaan, joissa haastateltava ei viittaa mihinkään konkreettiseen ajanjaksoon tai tapahtumaan, vaan historiaan yleisesti.

Haastatteluasetelma sekä materiaalin validiteetti ja tulkinta

Haastattelumateriaalin pohjalta tehtävien johtopäätösten kannalta on tärkeää hahmottaa, kuinka edustavaa materiaali on. On lukuisia tutkimuksia (esim. Barrington 2002; Katchanovski 2006, Mannila & H’artsenko 2015) siitä, kuinka Ukrainan väestön mielipiteet jakautuvat. Keskeisiä tekijöitä ovat osittain päällekkäiset alueelliset, etniset ja kielirajat (Klymenko 2015, 387). Ukrainalaisia mielipidemittauksia kartoittavassa artikkelissaan ”Ukrainan konflikti mielipidemittausten valossa” Mannila ja H’artsenko toteavat, että ukrainalaisten näkemyk-

siin Itä-Ukrainan tilanteesta vaikuttavat monet tekijät, joista erityisen huomion arvoinen on median vaikutus. Ukrainalaiset kuuluvat eniten televisiota katsoviin kansoihin Euroopassa. Kiovan sosiologisen instituutin tulosten mukaan Venäjän televisiota katsoo 38% kaikista ukrainalaisista, mutta jopa 82% Donbasin asukkaista (Mannila & H'artsenko 2015, 5–6). Vähemmän huomiota on kiinnitetty sosioekonomisten tekijöiden ja sukupolven vaikutukseen mielipiteissä. Seuraavassa käyn läpi tekijöitä, jotka määrittävät haastateltavieni joukkoa.

Keskeinen aineiston tulkintaan vaikuttava tekijä on se, että haastateltavat valikoituivat sen perusteella, että he olivat ottaneet osaa sotatoimiin Ukrainan puolella. Kaikki haastateltavat olivat myös mukana vapaaehtoisessa veteraanitoiminnassa. Järjestäytyneellä kansalaistoiminnalla on ollut merkittävä rooli Ukrainan konfliktissa, mikä ilmeni sodan alkuvuosina vapaaehtoistaistelijoiden ohella varustelun ja huollon suhteen. Taras Kuzion (2017, 258–259) mukaan Ukraina olisi hävinnyt aseellisen konfliktin vuonna 2014, ja sen valtiollinen itsehallinto ja olemassaolo olisi olleet uhattuna ilman organisoitua kansalaisyhteiskuntaa ja vapaaehtoisjoukkoja. Vaikka Ukrainan armeijan kyky huolehtia vaatetuksesta ja muonituksesta oli haastattelujen tekohetkellä parantunut huomattavasti vuoden 2014 tilanteeseen verrattuna, yhä tänäkin päivänä vapaaehtoisjärjestöt toimittavat varustelua rintamalle. Nämä samaiset järjestöt ovat sodan edetessä alkaneet organisoida veteraanitoimintaa, johon monet rintamalta palanneet sotilaat jossain muodossa osallistuvat.

Nämä järjestöt toimivat myös sosiaalisena verkostona sodan veteraaneille. Monessa haastattelussa tulikin esille se seikka, että sotilaat olivat jossain muodossa eristyneet entisistä sosiaalisista kontakteistaan. Useimmat kokivat, että ne tuttavat, jotka eivät olleet palvelleet rintamalla, eivät ymmärtäneet heitä. Haastateltavat myös kokivat sodanvastaiset mielipiteet ja välinpitämättömyyden sotaan kohtaan loukkaavana, sillä he katsoivat, että olivat tehneet uhrauksen lähtiessään rintamalle. Haastateltavien kuuluminen näihin veteraaniverkostoihin kertoo puolestaan siitä, että he ovat omaksuneet kokemuksensa rintamalta osaksi palveluksensa jälkeistä elämää, ja että heillä on jaettu ja ainakin jollakin tasolla yhtenäinen narratiivi sodasta. Lisäksi siitä huolimatta, että haastateltavillani oli erilaisia kokemuksia rintamalta, ja vaikka osa suhtautui hyvinkin kriittisesti maan uuteen hallintoon, he kaikki näkivät sotaan lähdön perusteltuna. Toiminnan perustelu puolestaan liittyi monen kohdalla ajatukseen velvollisuudesta puolustaa kotimaataan. Kahdeksasta haastatellusta sotilasta kuusi oli ilmoittautunut vapaaehtoisiksi, ja ne kaksi veteraania, jotka olivat päätyneet rintamalle kutsuntojen kautta, olivat hekin oman kertomuksensa mukaan olleet motivoituneita lähtemään sotaan. On kuitenkin huomattava, että se seikka, että haastattelut toteutettiin veteraanitoiminnan kontekstissa, on saattanut vaikuttaa vastausten painotuksiin.

Toinen haastattelujen edustavuuteen vaikuttava tekijä on se, että kaikki haastateltavat asuivat Kiovassa ennen sotaan. Mielipidemittausten valossa Keski-Ukrainan, jossa Kiovan voi katsoa olevan, mielipiteet heijastavat koko maan tilastojen keskiarvoja. Kiova on kuitenkin muuhun Ukrainaan nähden poikkeustapaus maan suurimpana ja kansainvälisimpänä kaupunkina, mutta myös sen takia, että Euromaidanin kolme kuukautta kestäneet mielenosoitukset koskivat välittömästi suurta osaa sen asukkaista. Euromaidanin tapahtumien voi katsoa olleen niihin osallistuneille jaettu ja yhdistävä kokemus, joka Volodimir Kulykin (2016, 588) mukaan on voimistanut ukrainalaista kansallista identiteettiä. Mielenosoitukseen osallistui myös paljon asukkaita maan muista osista, erityisesti lännestä, kun taas suurelle osalle Itä-Ukrainan asukkaista tapahtumat välittyivät pääosin venäläisen median kautta, jossa tapahtumat esitettiin negatiivisessa valossa.

Ukrainan konfliktia ei ole juurikaan lähestytty sukupolvikysymyksenä, mutta huomioitavaa on, että lukuun ottamatta yhtä, vuonna 1960 syntynyttä veteraania, kaikki haastateltavani olivat syntyneet vuosina 1979–1988. Haastateltavat olivat Ukrainan itsenäistymisen aikaan 3–13 -vuotiaita, eikä heillä ollut juurikaan muistikuvia Neuvostoliiton vallan aikaisesta Ukrainasta. Kahdessa haastattelussa ja useissa muiden kiovalaisten kanssa käymissäni epävirallisissa keskusteluissa esille nousi Donbasin alueen asukkaiden alhainen koulutustaso. Sosioekonomisten tekijöiden vaikutusta konfliktiin ei kuitenkaan ole juuri tutkittu. Haastateltavien yhteiskunnallinen- ja koulutustausta puolestaan vaihtelivat paljon: ammatikseen vastaajat ilmoittivat yrittäjä, finanssiala, esimies, insinööri, laatoittaja, myyjä, telekommunikaatioala, valosuunnittelija, poliisi ja taiteilijagraafikko.

Kieli ei ollut haastatteluissa määrittävä tekijä. Varsinkin venäjänkielisessä mediassa on toistettu väitettä, että Euromaidanin jälkeinen hallinto on pyrkinyt alistamaan maan venäjänkielisiä ja kieltämään kielen käytön. Taras Kuzion (2017, 17) mukaan kieli on yksi suurimmista myyteistä konfliktiin liittyvässä akateemisessa keskustelussa viitaten venäjänkielisten huomattavaan osuuteen Ukrainan armeijan sekä vapaaehtoistaistelijoiden joukossa. Viisi haastateltavistani ilmoitti äidinkielekseen ukrainan, kolme venäjän ja kaksi ukrainan ja venäjän. Vaikka moni haastateltava näki kielikysymyksen merkittävänä ja lähes kaikki haastateltavat olivat sitä mieltä, että ukrainan pitäisi olla maan ainoa virallinen kieli, haastattelut tehtiin venäjäksi, eivätkä haastateltavat kysyttäessä kokeneet venäjän kielen käyttöä arkitilanteissa ongelmallisena.

Rintamalla haastateltavat olivat palvelleet erilaisissa tehtävissä, ja he edustivat eri sotilas-arvoja sotamiehestä luutnanttiin. Yksi haastateltavista oli sotinut sekä Venäjän, että lännen medioissa fasisistiseksi leimatun Oikean sektorin vapaaehtoisjoukoissa, joissa varsinaisia sotilasarvoja ei ole. Haastatteleman sotilaat olivat rintamalla taistelujen alkuvaiheissa: viisi haastatelluista osallistui sotatoimiin konfliktin ensi kuukausista ja vain kaksi vielä vuoden 2016 aikana. Kaksi haastattelemani kotirintaman vapaaehtoista eivät olleet osallistuneet sotatoimiin, mutta olivat käyneet sota-alueella säännöllisesti ja joutuneet myös kerran tulituksen kohteeksi toimittaessaan varusteita rintamalle. Näitä toimituksia he olivat kuljettaneet sekä virallisille joukoille että Oikean sektorin taistelijoille. Yhtä lukuun ottamatta kaikki haastattelemani sotilaat olivat ottaneet osaa taisteluihin; kolme haastateltavaa oli haavoittunut, ja yksi haavoittuneista oli joutunut sotavangiksi vuoden 2015 alussa.

Haastattelut tein itse, ja haastateltavat tiesivät, että kokoamani materiaali olisi suunnattu nimenomaan suomalaiselle yleisölle. Kaikki haastateltavat suhtautuivat tähän positiivisesti, mikä nähdäkseni liittyy haastatteluissa ja muissa keskusteluissa esille nousseeseen käsitykseen, jonka mukaan länsimaissa levitetään virheellistä tietoa sodan tapahtumista. Ilkka Pietilä (2010, 415–416) huomauttaa, että ulkomaalaiselle tutkijalle puhuminen tuottaa väistämättä tilanteen, jossa haastateltava toimii oman maansa ja kulttuurinsa edustajana. Tällaisessa asetelmassa vuorovaikutukseen syntyy sisäänrakennettu vertailuasetelma, joka voi johtaa siihen, että oman maan ja kulttuurin piirteitä kaunistellaan. Toisaalta vertailuasetelmassa puheen merkityksenannon ankkuripisteet haetaan laajemmasta kontekstista. Niinpä lukuisat viittaukset historiaan ovat saattaneet toimia Pietilän kuvaamina ankkuripisteinä. Haastateltavat olisivat myös saattaneet viitata toisiin tapahtumiin, jos haastattelija olisi jakanut saman kulttuuritaustan heidän kanssaan. Katson kuitenkin, että viittausten spontaanin luonteen ansiosta ne antavat hyvän kuvan siitä, mitkä historialliset tapahtumat haastateltavat kokivat kaikkein merkityksellisimmiksi.

Toinen maailmansota, ei ”suuri isänmaallinen”

Toinen maailmansota on noussut keskeiseksi teemaksi Neuvostoliiton jälkeisen Ukrainan muistipolitiikassa. Poliitiikan, median ja historiankirjoituksen aloilla käyty sodan uudelleenarviointi heijastaa eri poliittisten ja yhteiskunnallisten toimijoiden pyrkimystä legitimoida tiettyjä tulkintoja sodasta. Muistin politiikkaa, kansallista identiteettiä ja historiannarratiiveja koskevassa tutkimuksessa huomiota on kiinnitetty poliittiseen, akateemiseen ja julkiseen keskusteluun OUN:n, (Ukrainalaisten nationalistien järjestö), UPA:n (Ukrainan kansanousuarmeija) ja Stepan Banderan hahmon ympärillä. Erityisesti huomiota on kiinnitetty siihen, kuinka venäläinen ja ukrainalainen narratiivi toisesta maailmansodasta poikkeavat toisistaan, mutta myös Ukrainan sisällä katsotaan olevan kaksi kilpailevaa narratiivia, joista toinen mukaillee neuvostoliittolaista versiota tapahtumista toisen tarkastellessa tapahtumia Ukrainan itsenäisyyspyrkimysten kautta. (Klymenko 2015, 387–388.)

Toinen maailmansota on yleisin haastateltavieni puheessa esille noussut yksittäinen tapahtumien sarja. Kun mukaan lasketaan viittaukset sodan toimijoihin (natsit, fasisitit, banderovsitit, neuvostoarmeija ja länsivallat), siihen viittasi kymmenestä haastateltavasta kahdeksan. Suurin osa toiseen maailmansotaan tehdyistä viittauksista liittyi viholliskuvaan. Kolme haastateltavaa rinnasti Putinin Venäjän ja Hitlerin Saksan. Yhdessä näistä viittauksista Putin rinnastettiin niin Hitleriin kuin Staliniinkin:

En ymmärrä, miksi koko maailma suhtautuu tähän sellaisella... sanotaan, varovaisuudella. On jo pitkään ollut selvää, että Kreml... että Putin on henkilö, jonka kättä ei voi puristaa. Järkevä eurooppalainen poliitikko ei ojenna hänelle kättään, oli mikä oli. Mutta kun kerran on pakko, niin on pakko... Se on sama asia, kuvitelkaahan, ojentaa Hitlerille käsi, tai Stalinille⁴.

Myös toinen haastateltava rinnasti kommunistit ja fasisitit yhdessä tataarimongolien kanssa puhuessaan siitä, kuinka eri tahot ovat pyrkineet hallitsemaan Ukrainaa vuosisatojen saatossa.

Yksi haastateltavista käytti natsinimitystä kuvatessaan vastapuolen taistelijoita. Tämä kertoo yllä mainitun neuvostonarratiivin jatkumosta, ja samalla haastateltava tulee käyttäneeksi samaa historiallista analogiaa kuin se, jota vastapuoli käyttää rinnastaessaan ukrainalaiset toisen maailmansodan saksalaisiin. Kukaan haastateltavista ei kuitenkaan puhunut sodasta suurena isänmaallisena sotana, niin kuin sitä Neuvostoliitossa kutsuttiin ja kutsutaan yhä Venäjällä.

Huomattava osuus toiseen maailmansotaan tehdyistä viittauksista liittyi käynnissä olevan sodan hybridiluonteeseen ja venäläisessä mediassa luotuun viholliskuvaan, jossa ukrainalaisista ja Ukrainan armeijasta puhutaan ”fasisteina” tai ”natseina”. Kuudesta tällaisesta maininnasta neljä liittyi kysymykseeni Itä-Ukrainan paikallisväestöstä. Kuvaava on seuraava lainaus:

Mistä ilmestyivät Donetskien asukkaat, jotka halusivat sotia meidän kanssamme? Heille sanottiin, että täältä näin, täältä tulevat tappajat, fasisitit tulevat, tulevat ihmiset, joilla ei ole elämässään mitään, he tulevat ottamaan Donbasin, ja siinä kaikki! He tulevat teurastamaan lapset, äidit... se on niin absurdin kuuloista, ristiinnaulittu pikkupoika, joka roikkui ristillä, mutta he uskoivat sen⁵.

Nähdäkseni nämä lukuisat viittaukset vastapuolen viholliskuvaan liittyivät haastatteluasetelmaan, sillä haastatteluissa ja muissa epävirallisissa keskusteluissa kiovalaisten kanssa toistuvasti esiin nousi ajatus, että lännessä levitetään virheellistä tietoa sodasta.

Yulia Yurchuk (2017, 108) näkee Ukrainan itsenäistymisen jälkeisessä muistipolitiikassa kahden erilaisen viitekehyksen välisen jännitteen, jossa vastakkain ovat menneisyyden takaisin lunastaminen ja menneisyyden kriittinen käsittely. Menneisyyden takaisin lunastamisella Yurchuk tarkoittaa yhteiskunnassa valtaapitävien ja alistettujen ryhmien hierarkian uudelleen määrittelyä. Menneisyyden kriittisellä tarkastelulla hän puolestaan viittaa Saksan sodanjälkeiseen malliin, *Vergangenheitsbewältningiin*, jossa historiaa lähestytään tietoisesti ja siitä lähtökohdasta, että kansan oma syyllisyys tunnustetaan (Yurchuk 2017, 112). Vuonna 1960 syntynyt haastateltava viittasi juuri jälkimmäiseen prosessiin. Katkelma, jossa haastateltava vastaa kysymykseeni lännen roolista konfliktissa, osoittaa, kuinka vieras ajatus menneisyyden kriittisestä käsittelystä vastaajalle on:

Länsi? Hyvin päättämätön, hyvin velto. Kyllä, se oli meidän puolella. Niin, ja nyt siinä onkin kaikki. Nyt Saksa onkin sanktioita vastaan. He kärsivät taloudellisia tappioita ja sanovat, että täytyy leudontaa suhteita Venäjän kanssa – mutta miten voi normalisoida välit rikollisen, gangsterin, murhaajan kanssa, no miten? Mitä te olette, idioottejako, ettekö te näe, miten tämä kaikki päättyy? Länsi, ikävä kyllä... Sisareni asuu Saksassa. Tulivat vierailulle. Siellähän kaikki hävitettiin maan tasalle toisen maailmansodan jälkeen, heille sanottiin ”no, no, no, suokoon Jumala, ettette ala enää sotimaan”. Heidät yksinkertaisesti tuhottiin, heistä puristettiin ulos kaikki se aggressio. No, he tulivat tänne ja Andrejevski spuskilla näkevät myynnissä olevan hakaristin. ”Oi, mitä tämä on? Eihän näin voi!” Ja se on aivan sama, niin, he pelkäävät, he luulevat jostain syystä olevansa syyllisiä kaikkeen siihen... Ne... heillehän ei anneta tietoa puna-armeijan hirmuteoista Euroopassa. Kaikki kyllä puhuivat siitä, kuinka huono Hitler oli, ei en minä sano, hän todella oli huono, mutta se, mitä tuli hänen tilalleen, oli vielä huonompi, suokaa anteeksi.

Vaikka venäläisessä mediassa levitetty kuva ukrainalaisista joukoista on räikeästi väärin, olisi naiivia olettaa, ettei ukrainalaistenkin puolella olisi toimittu kyseenalaisesti. Kuten eräs haastateltavista totesi, ”sodassa ei ole puhtaita”. Samainen haastateltava puhui ainoana suoraan ukrainalaissotilasta, jotka ovat antaneet aiheen leimata joukot ”fasistisiksi”:

On olemassa se meidän sotilaidemme ja alaosastojemme kategoria, joka... esimerkiksi kaupunkiin saapuessaan ne nostavat salkoon sen, mikä on fasistien lippu ja samaan aikaan huutavat ”Kunnia Ukrainalle”. Ja he ovat antaneet sen kuvan, että me olemme oikeastaan fasisteja.

Haastateltavat olivat yleisesti kriittisiä maan ja armeijan johdon, sekä korkea-arvoisempien komentajien suhteen, mutta ukrainalaisten sotilaiden tekemiä rikkomuksia ei luultavasti osittain haastatteluasetelman vuoksi juurikaan käsitelty. Kun aihetta sivuttiin, moni haastateltava käytti jakoa aatteellisiin ja ei-aatteellisiin (*ideinyje/neideinyje*) sotilaisiin. Aatteellisten sotilaiden katsottiin toimivan ”oikein” ja sotivan nimenomaan Ukrainan itsenäisyyden puolesta. Ei-aatteellisiksi kutsuttiin puolestaan niitä sotilaita, jotka toimivat tavoitellen omaa etua tai muuten moraalittomasti. Tämä jako tuli ilmi neljän eri haastateltavan puheessa, sekä monissa epävirallisissa keskusteluissa, mikä kertoo käsitteiden vakiintuneisuudesta⁶.

Toiseen maailmansotaan liittyen – ja epäilemättä haastatteluasetelmasta johtuen – kaksi haasteltavista mainitsivat Suomen ja Neuvostoliiton väliset sodat viitaten maidemme yhteiseen viholliseen. Toisen näistä viittauksista teki vuonna 1960 syntynyt vastaaja, joka mainitsi haastattelun aikana kahdesti Mannerheimin, jota hän kertoi ihailevansa.

Yksi haastateltava teki viittauksen neuvostoliittolaisiin sotaelokuviin vastauksena kysymykseen siitä, oliko hänen käsityksensä sodasta muuttunut. Suurin osa näistä elokuvista käsittelee juuri toista maailmansotaa, joten mainitsen viittauksen tässä:

Ei. Tiedätkö, olen kasvanut katsellen neuvostoliittolaisia sotaelokuvia ja juuri sellaiseksi minä sodan mielessäni kuvittelin. En ehkä kuvitellut, että se olisi niin raakaa. Tiedätkö, miksi? Koska täällä ei ollut sellaista *eteenpäin, hyökkäykseen!* ... täällä vain pommitettiin ja sinut unohdettiin ja mitään urotekoa et tehnyt. No, siksi minä juuri sellaiseksi sodan... pystyin kuvittelemaan, minne menen. Minä tiesin, mitä sota on, tai ainakin kuvittelin. Nyt voin jo sanoa, että tiedän, mitä sota on.

Vastaus nostaa esiin mielenkiintoisen kysymyksen sodan luonteesta osin kuviteltuna tapahtumana, jossa menneisyyden ja nykyhetken sekä fantasian ja todellisuuden väliset rajat hämärtyvät tai katoavat kokonaan. Fedor, Lewis ja Zhurzhenko (2017, 5–6) esittävät näkemyksen, jonka mukaan nykyisessä Venäjän ja Ukrainan konfliktissa on nähtävissä uuden temporaalisuuden synty ja kultivointi, missä menneisyyden ja nykyisyyden elementit sulautuvat yhteen ja lineaarinen aika luhistuu.

Afganistanin isät

Vuosina 1979–1989 käytyä Afganistanin sotaa sivuttiin viidessä eri haastattelussa. Yksi haastateltava mainitsi Afganistanin sodan aikaiset kranaatit kysyessäni rintamalla käytetyistä aseista; kaikki muut viittaukset liittyivät sodan veteraaneihin.

Neuvostoliiton hajottua perestroikan aikana luodut Afganistanin sodan veteraanijärjestöt muodostivat omat kansalliset organisaationsa. Merkittävimmän ukrainalaisen veteraanijärjestön mukaan vuonna 2004 Ukrainassa oli 135 648 Afganistanin sodan veteraania (USVA 2005–2018). Iryna Sklokinan (2015, 134–135) mukaan Ukrainassa nämä veteraanit, *afhantsit* (afhantsy), ovat onnistuneet saamaan tunnustuksen valtiollisella tasolla niin symbolisesti kuin sosiaalisesti. Siitä huolimatta, että käsitys neuvostointerventiosta vuoden 1991 jälkeisessä Ukrainassa on ollut suurelta osin negatiivinen, yhteisö on onnistunut mukautumaan uuteen tilanteeseen, luomaan positiivisen kuvan sodan veteraaneista ja edesauttamaan ryhmänsä uudelleenintegraatiota ukrainalaiseen yhteiskuntaan. Tämä toisen maailmansodan rituaalien pohjalle muotoiltu positiivinen kuva, joka mahdollisti Afganistanin häpeälliseksi koetun sodan veteraanien esilläolon yhteiskunnassa, korostaa todellisia maskuliinisia hyveitä, kuten rohkeutta, arvokkuutta ja rintamatoveruutta. Erityisen huomionarvoista on Sklokinan (2015, 150) mukaan *afhantsien* järjestäytymisen aste liittyen heidän pyrkimykseensä turvata valtionapua veteraaneilleen. Tästä syystä ei ollut yllättävää, että *afhantseilla* oli merkittävä rooli Euromaidanilla, jossa he perustelivat toimintansa oikeudenmukaisuuden ja arvokkuuden puolustajina.

Juuri ennen Kiovan verisiä tapahtumia julkaistussa artikkelissa Timothy Snyder (2014) kiinnitti huomiota Afganistanin sodan veteraanien käyttämään metaforaan isistä ja lapsista. Hänen mukaansa veteraanit saapuivat Maidanin aukiolle joukkona sen jälkeen, kun mellak-

kapoliisi oli pahoinpidelty aukiolla mieltään osoittavia opiskelijoita. ”Nämä keski-ikäiset miehet, entiset puna-armeijan sotilaat ja upseerit, joilla monilla oli vanhoja taisteluarpia, tulivat suojelemaan ’lapsiaan’, niin kuin he itse asian ilmaisivat. He eivät tarkoittaneet omia poikiaan ja tyttäriään, vaan nuorison parhaimmistoa, maansa ylpeyttä ja tulevaisuutta”, Snyder kirjoittaa.

Maan suurimman virallisen veteraanijärjestön sivuilla julkaistun lausunnon mukaan *afhantsit* eivät olleet sen enempää mielenosoittajien kuin valtion puolella. Veteraanit omak-suivatkin aluksi välittäjän ja ihmiskilven roolin konfliktissa ja osoittivat solidaarisuutta Ber-kutin erikoisjoukoille, joiden osaa käskyjen toteuttajana verrattiin veteraanien omaan rooliin Afganistanissa. Väkivaltaisuuksien eskaloituessa veteraanien rooli protesteissa kuitenkin muuttui (Sklokina 2015, 152–153).

Isien ja lasten metafora toistui Euromaidanilla *afhantsien* ja Oikean sektorin yhdistäessä voimansa puolustaessaan mielenosoittajien ottamaa paikkaa hallituksen joukoilta. Sklokinan mukaan metafora viittaa sotilaallisen kokemuksen, solidaarisuuden, vastavuoroisen avun ja toveruuden arvojen välittämiseen, mutta se ei pitänyt sisällään nationalististen radikaalien arvojen jakamista, ja onkin paradoksaalista, että poliittiseen radikalismiin ja ääritoitintaan liitetystä Oikeasta sektorista tuli *afhantsien* lähin liittolainen. Toisaalta veteraanit esittivät itsensä kokeneina miehinä, jotka pystyivät vaikuttamaan nuoriin radikaaleihin, jotta nämä osoittaisivat hillintää ja suvaitsevaisuutta ja protestoisivat sivistyneesti. (Sklokina 2015, 151–152.)

Kun Venäjän joukot saapuivat Krimille maaliskuun 2014 alussa, *afhantsit* liittyivät uudelle hallitukselle uskollisiin armeijan yksiköihin. Veteraanijärjestön puheenjohtaja Serhii Tšernopyskii jatkoi Maidanilla alkanutta rauhanturvaamisen retoriikkaa lausuaan, että *afhantsit* seisoisivat venäläisten ja ukrainalaisten joukkojen välissä, mutta tämä asema muuttui mahdottomaksi väkivaltaisuuksien alettua Donetskissa huhtikuussa. Veteraanit liittyivät Ukrainan joukkoihin sotilaisiksi, komentajiksi, kouluttajiksi, asiantuntijoiksi ja kotirintaman vapaaehtoisiksi ja heidän roolinsa oli merkittävä ottaen huomioon Ukrainan armeijan katastrofaalinen tila sodan alkaessa. (Sklokina 2015, 156–158.)

Isien ja lasten teema heijastui myös haastatteluaiheistossani. Eräs haastateltavista oli Afganistanin sodan veteraanin poika. Kysymykseen siitä, miten läheiset reagoivat rintamalle lähtöön, hän vastasi, ettei kukaan isän lisäksi ollut tiennyt, että hän oli lähdössä, ja että isä oli suhtautunut tähän kunnioituksella. Kysyessäni Euromaidanista samainen haastateltava (samoin kuin kaksi muutakin haastatelluista) vastasi, että hän oli ottanut osaa mielenosoituksiin silloin, kun poliisi oli käynyt opiskelijoiden kimppuun.

Isän metaforaa käytti puolestaan Oikean sektorin riveissä taistellut vapaaehtoinen puhuessaan Afganistanissa palvelleesta komentajastaan:

Komentajani oli Alfasta⁷ – hän koulutti meitä rintamalla, mistä hänelle kuuluu suuri kiitos. On suurelta osin hänen ansiotaan, että olen yhä elossa. Tämä henkilö oli tilanteeseen valmis, hän hallitsi sen ja pyrki tukemaan meitä, opettamaan, niin kuin mentori. Tavallaan hän oli kuin isä.

Hän oli kuulunut Alfaan?

Kyllä.

Ja hän liittyi Oikean sektorin riveihin?

Kyllä. Meillä oli paljon sellaisia. Suurin osa heistä vain halusi jäädä varjoon. Nämä olivat henkilöitä, jotka olivat sotineet Afganistanissa. He olivat tuohon aikaan... nyt

en tiedä... en aio valehdella, koska tätä aihetta pyöritettiin mediassa, kun henkilö tulee ja sanoo: – Minä palvelin, no vaikka, – Afganistanissa, ottakaa minut, haluan palvelella. Hänelle sanotaan: – Ei, emme ota. – Miksi ette? – No koska. Loistava, argumentoitu vastaus, ”koska”. Ja niinpä monet liittyivät vapaaehtoisjoukkoihin. Ja siihen aikaan... en sano, että oli tarpeeksi, mutta luoja kiitos oli... että oli sellaisia ihmisiä, jotka pystyivät näyttämään miten, mitä, miten tehdä paremmin ja miten tehdä toisella tavalla.

Haastateltava viittaa ukrainalaisissa tiedotusvälineissä käytyyn keskusteluun siitä, kuka päätyi rintamalle sodan ensi kuukausina⁸. Samaiseen keskusteluun viittaa myös toinen haastateltavista puhuessaan kutsunnoista:

Siitä syystä, että kaikki otettiin yhdessä aallossa, sattumanvaraisesti... ja mikä harmittaa eniten, on se, että ei otettu ammattilaisia. Koska siis oli sellaisia, jotka olivat olleet Afganistanissa, sellaisia, jotka olivat käyneet läpi Kosovon, sotineet Jugoslaviassa ja muissa kriisipesäkkeissä, mutta kutsuntatoimistot eivät ottaneet heitä.

Sklokinan (2015, 158–160) mukaan Venäjän ja Ukrainan sota merkitsi suurelta osin valtion rajojen ylittävän veteraanitoiminnan päättymistä. Vaikka ukrainalainen veteraanijärjestö pyysi venäläisiä kollegoitaan olemaan ottamatta osaa sotaan, monet Venäjän veteraaneista osoittivat lojaalisuutensa valtiolle, joka tukee Afganistanin sodan veteraaneja merkittävästi enemmän kuin Ukraina. Donbasin sota nähdään Sklokinan mukaan Venäjän veteraanien keskuudessa lähialueiden sotien jatkumossa, ja sitä on mediassa jopa verrattu Afganistanin sotaan. Myös monet Donbasin alueella asuvat veteraanit liittyivät uusien ”tasavaltojen” joukkoihin vuoden 2014 lopussa ja 2015 alussa. Jotkut venäläiset veteraanit osoittivat puolestaan solidaarisuuttaan ja kieltäytyivät taistelemasta ukrainalaisia kollegoitaan vastaan. Kysyessäni, mitä kansainvälisiä järjestöjä haastateltava oli rintamalla kohdannut, sotavangiksi joutunut veteraani mainitsi nämä *afhantsien* veteraanijärjestöt:

Sotavankeudessa näin median edustajia, paljon, hitto, venäläisiä, siellä nimenomaan, vankeudessa. Jotkut... on olemassa sellainen *afhantsien* yhdistys Kioassa, no, niin Ukrainassa kuin Venäjälläkin, ja niinpä Venäjältä annettiin vähän jotain apua. Se *afhantsien* yhdistys jakoi vain omilleen, hitto... sille, joka oli ollut Afganistanissa, vain niille annettiin... Se oli jotain hygieniatuotteita, kalsareita ja pyyhkeitä.

Vihollisena Neuvostoliitto ja imperiumi

Neuvostohistorian uudelleenarviointi on ollut keskeinen teema Ukrainan historiapolitikassa Viktor Juštšenkön presidenttikaudelta (2005–2010) lähtien. Suuri osa vuotta 1991 edeltävään historiaan tehdystä viittauksista liittyivät niin ikään Neuvostoliittoon, jonka mainitsi muussa kuin sotien kontekstissa kaikkiaan seitsemän haastateltavaa. Kolmannes näistä viittauksista liittyi aseistukseen, joka oli sodan alussa suurelta osin Neuvostoliiton perua. Muut Neuvostoliittoa koskevat maininnat olivat kaikki sävyllään kielteisiä.

Vuonna 1960 syntynyt haastateltava, joka oli vastaajista ainoana ollut aikuinen jo neuvostoajkana, kertoi puna-armeijassa saamastaan sotilaskoulutuksesta. Hän myös mainitsi kielikysymyksiin liittyen 1970-luvun russifikaation, jonka aikana ukrainan kieltä ei hänen mukaansa julkisessa elämässä käytetty. Samainen haastateltava viittasi myös Holodomoriin

selittäessään Donbasin alueen väestön luonnetta:

K: Mitä ajattelette tavallisista ihmisistä Itä-Ukrainassa?

V: On tehtävä jako puhuttaessa tavallisista ihmisistä. On olemassa joukko ihmisiä, jotka on asutettu erityisesti Venäjältä. He ovat määritelmällisesti venäläisiä, geneettisesti ja ajattelunsa perusteella. He näkevät itsensä vain osana jotain suurempaa Neuvostoiimperiumia. He ovat idiootteja, en tiedä, mitä heidän kanssaan pitäisi tehdä. Suuri osa heistä on jo tyylisiin haudattu Donbasin pelloille, koska he tarttuivat aseisiin, päättivät muuttaa jotain. Osa on tilanteen panttivankeja, vain vähän on patriootteja. Mutta se on se Moskovan määrätietoinen politiikka suhteessa Donbasiin, kun vuonna -33 kaikki Luhanskin ja Donetskien alueen ukrainalaiset näännyttiin nälkään ja heidän tilalleen asutettiin etninen venäläisväestö, samoin kuin Krimillä.

Holodomorin nälänhätä vuosina 1932–1933 on yksi politisoituneimmista teemoista Ukrainan historiassa. Holodomor nostettiin kansallisen historiankirjoituksen keskiöön presidentti Juštšenkon aikakaudella. Georgii Kas'ianovin (2010, 30) mukaan Juštšenko pyrki historiapolitiikallaan voimistamaan ukrainalaista kansallistunnetta, mutta käytti teemaa myös palvelemaan valtaintressejään. Holodomorista tuli myös ulkopoliittinen teema, kun maassa säädettiin laki, jonka mukaan kyseessä oli ukrainalaisten kansanmurha, jonka kieltäminen on laissa rangaistava teko. Toisin kuin Venäjällä, jossa nälänhätä nähdään yleisneuvostoliittolaisena tragediana, ukrainalaisessa tulkinnassa kyseessä oli venäläisten tietoinen pyrkimys tuhota ukrainalaisia. Klymenkon (2016, 342) mukaan Holodomorin määrittelemisen kansanmurhaksi onkin ollut poliittisen eliitin keino rakentaa ukrainalaista identiteettiä nimenomaan kansallisen trauman kautta.

Holodomorin jälkeiseen 1930-luvun russifikaatioon tehtiin myös kaksi muuta viittausta, joista toinen muistuttaa läheisesti yllä olevaa sitaattia:

K: Mitä teidän nähdäkseen tapahtui Itä-Ukrainassa vuonna 2014, kun konflikti alkoi?

V: Tässä pitää katsoa syvemmälle, koska juuret ovat aina 1930-luvulla saakka. Eli siis se alue oli suurin piirtein samanlainen kuin muukin Ukraina, mutta Holodomorin seurauksena kuoli suuri määrä ihmisiä ja heidän tilalleen tuotiin asukkaita Venäjältä. Kyseessä oli siis suuri uudelleenasetus – 300 000 ihmistä, jos en erehdy. No, sinne tuotiin paljon... Harkovin alue, Donetsk, Luhanskin alue... eikä tule unohtaa, että tuohon aikaan Ukraina ei rajoittunut vain Donetskisiin, vaan vielä Rostov ja Kuban – ne olivat myös osa Ukrainaa. Ja sinne tuotiin paljon ihmisiä Venäjältä, ja sen seurauksena nämä ihmiset alkoivat asua siellä, ja no, Neuvostoliitto... Mutta myöhemmin siitä osasta tuli teollinen, eli siis sinne... eli siis siellä oli paljon teollisuus-, eli siis proletariaatiksi sitä kutsutaan. Niin, siis oli ihmisiä, jotka tekivät töitä, siis fyysisiä, ei henkistä työtä. Ja, no, niin kuin se Neuvostoliitossa oli, siellä missä tehtiin käsin töitä, tienattiin paljon rahaa, eikä sitten muuta haluttukaan tehdä. Ja siinäpä se, he kaipaavat niin kovasti Neuvostoliittoon ja sen seurauksena he näkevät Venäjän Neuvostoliiton seuraajana, ja sen takia tämä kaikki tapahtui. Mutta se on ennemminkin, ennen kaikkea se on sivilisaatiollinen konflikti, koska ne, jotka halusivat Venäjälle, he kuuluvat vielä neuvostoliittolaiseen sivilisaatioon ja sen käsityksiin, ja muu osa, kuitenkin, kuuluu enemmän eurooppalaiseen sivilisaatioon ja haluaa irrottautua Venäjältä ja kaikesta, mikä siihen liittyy.

Huomattavaa on, että Neuvostoliitto toistuu katkelmassa viisi kertaa. Samainen haastateltava viittasi Neuvostoliittoon vastauksessaan kolmeen muuhun kysymykseen:

K: Mistä sodassa on kysymys?

V: No se on Venäjän sota Ukrainan kanssa. Tai pikemminkin jopa Ukrainan sota Neuvostoliiton rippeiden kanssa.

K: Mitä ajattelette tavallisista ihmisistä Itä-Ukrainassa?

V: Oikeastaan ihmiset ovat siellä hyvin erilaisia. Pääosin... eli siis on joku prosentti venäläismielisiä kansalaisia. Avoimesti venäläismielisiä... on jokunen prosentti... ne eivät edes ole venäläismielisiä, vaan pikemminkin neuvostomielisiä, koska, no, Neuvostoliitto juurtui sinne vahvasti. Jokunen prosentti on ukrainalaismielisiä. Heitä on periaatteessa suurin piirtein plusmiinus saman verran. Ja suurin osa, siis tavalliset ihmiset, ne ovat ikään kuin: tulee Venäjä – hyvä on; tulee Ukraina – hyvä on. Siis suurin osa, eivät kaikki.

K: Mitä mieltä olette Oranssista vallankumouksesta?

V: Minä otin siihen jopa osaa. Olin silloin vielä aivan, siis olin vielä opiskelija. Mutta se oli ensimmäinen pyrkimys irtautua Venäjältä... mutta taas kerran... ei niinkään Venäjältä, vaan nimenomaan Neuvostoliitosta, joka siihen aikaan istui täällä vielä varsin tiukasti.

Yksi haastateltava mainitsi KGB:n puhuessaan Venäjän tiedustelusta ja korruptiosta Ukrainan armeijassa sodan alkuvaiheessa liittäen näin nimenomaan Neuvostoliiton aikaisen organisaation tämän päivän viholliseen.

Näistä katkelmista välittyvä ajatus, että sotaa käydään nimenomaan Neuvostoliittoa ja sen kannattajia vastaan. Neuvostovastaisuutta korostettiin Ukrainan historiapolitiikassa jo Juštšenkon aikakaudella, mutta uutta voimaa tämä ajattelu sai Maidanin mielenosoitusten aikana. Leninin patsaan kaataminen Kiovan keskustassa 8.12.2013 aloitti Lenin-patsaiden kaatojen sarjan halki maan. Virallisessa muistipolitiikassa tätä ikonoklasmaa kannustettiin: vuoden 2015 dekkommunisaatiolait tuomitsivat kommunistiset ja kansallissosialistiset totalitaristiset hallinnot ja kielsi niiden symbolien propagoinnin. Laissa myös kriminalisoitiin kommunistisen hallinnon vuosina 1917–1991 tekemien rikosten kieltäminen ja määrättiin poistettavaksi kaikki neuvostosymbolit, mukaan lukien niin patsaat kuin paikannimetkin. Tämä projekti, joka muistuttaa läheisesti samaisen neuvostohallinnon toimia sata vuotta aiemmin, selittää haastateltavan tavan yhdistää vihollinen nimenomaan Neuvostoliittoon. Christian Esch (2015, 17) toteaaakin, että Euromaidanin osallistujille Donbasin sota merkitsi sotaa neuvostomenneisyyttä vastaan, ja tätä heille edusti alue, jota neuvostosysteemi oli muokannut enemmän kuin mitään muuta aluetta Ukrainassa. ”Donbas oli raskaasti teollistunut alue, jonka yhteiskunta oli muovautunut toisen maailmansodan jälkeisessä jälleenrakennuksessa. Alueella ei ollut juurikaan nähtävissä jälkiä edellisiltä ajanjaksoilta, ja Maidanin mielenosoittajille oli helppoa nähdä alue eurooppalaisen Ukrainan neuvostoliittolaisena vastapoolina”, Esch kirjoittaa.

Neuvosto-Ukrainaa edeltävään historiaan tehtiin vähän viittauksia. Kaksi haastateltavaa mainitsi tsaari-instituution ja esitti ajatuksen, että venäläiset tarvitsevat tsaarin. Toinen näistä haastateltavista viittasi myös maaorjuuteen, joka oli Venäjällä pitkäaikaisempi instituutio kuin Ukrainassa. Hänen mukaansa tämä selitti venäläisten kansanluonnetta, johon orjuus jollain tavoin kuuluu. Sama ajatus venäläisten orjaluonteesta toistui myös kahdessa muussa haastattelussa, mutta ilman viitettä historiaan.

Yksi haastateltava mainitsi Kiovan Rusin puhuessaan venäläisestä imperialismista. Hän esitti ukrainalaisessa kansallisessa historiatulkinnassa toistetun näkemyksen, jonka mukaan Kiovan Rus oli slaavilaisen sivilisaation alku. Samainen haastateltava mainitsi myös 1800-luvun venäläiset upseerit pohtiessaan, että ehkä vielä tuolloin venäläiset sotilaat ymmärsivät kunnian käsitteen. Näin ei ollut kesällä 2014, jolloin hän oli itse todistanut, että Venäjän rajan yli tulitettiin Ukrainan puolelle. Myös neljä muuta haastateltavaa toisti ajatuksen venäläisestä imperialismista. Yksi haastateltavista puhui Neuvosto-imperialismista. Kolme muuta mainitsivat ajatuksen, mutta eivät viitanneet tässä yhteydessä historiaan.

Konkreettisten tapahtumien ohella haastateltavat viittasivat historiaan myös abstraktina käsitteenä. Kolme haastateltavaa viittasi historiallisiin syihin tarkentamatta sen enempää mihin selittäessään konfliktia Itä-Ukrainassa. Yhden haastateltavan mukaan parasta hänen kokemuksessaan oli se, että hän oli saanut vaikuttaa maansa historiaan. Pohtiessaan, mitä maassa olisi tehtävä, jotta asiat muuttuisivat paremmiksi, samainen haastateltava totesi, että historiaa tulisi opettaa oikein. Toinen haastateltava puolestaan kertoi itse hakeutuneensa rintamalta palattuaan yliopistoon lukemaan historiaa ymmärtääkseen sodan syitä. Kolmas haastateltava puolestaan viittasi kahdesti abstraktiin historiaan omaisuutena, jonka Venäjä haluaa varastaa ja jonka on yrittänyt varastaa jo vuosisatojen ajan. Kysyessäni Ukrainan tulevaisuudesta, eräs haastateltavista totesi:

Se on erittäin filosofinen kysymys. No, mitä minä ajattelen? Tiedätkö, tämän maan on yrittänyt hävittää monta kertaa monet eri kansat, rodut ja ihmiset, mutta keneltäkään se ei ole onnistunut. Ei tataarimongoleilta, ei fasisteilta, ei kommunisteilta. Ymmärrätkö? Luulen, että tämä maa tulee olemaan, kysymys vain kuuluu, minkälainen siitä tulee – se on toinen kysymys. Mutta se jää. Maa tulee elämään aina... siis maa tulee olemaan niin kauan, kun ihmiset puhuvat omalla kielellään. No, näethän... toivon, että integraatio Euroopan kanssa tulee antamaan jonkun... Ymmärrätkö, missä ongelma on? Ongelma on siinä, että me emme ole valmiita olemaan Euroopassa.

Missä on Eurooppa?

Olen tarkastellut tässä artikkelissa ukrainalaisten veteraanien erityisesti toiseen maailmansotaan, Afganistanin sotaan ja Neuvostoliittoon tekemiä spontaaneja viittauksia ja kontekstualisoinut niitä tutkimuskirjallisuuden avulla. Olen analysoinut, miten haastateltavat käyttivät viittauksia historiaan pyrkiessään selittämään nykypäivää ja yrittäessään antaa merkityksiä nykyiselle sodalle.

Toiseen maailmansotaan tehtyjen viittausten kohdalla on huomionarvoista, että niissä yhdistellään eri narratiiveja. Vaikka toista maailmansotaa on uudelleenarvioitu pyrkimyksenä irtautua vanhasta neuvostodiskurssista, uusi kansallinen identiteetti koostuu osin jatkumosta. Kuten haastattelumateriaalistani käy ilmi, ukrainalaiset käyttävät samoja historiallisia vertauksia kuin venäläiset viholliskuvaa muodostaessaan. Yhtäältä Putin rinnastettiin aggressiivisen ulkopolitiikan kautta Hitleriin, mutta toisaalta neuvostonarratiiviin otettiin etäisyyttä viittaamalla sotaan toisena maailmansotana suuren isänmaallisen sodan sijaan. Kolme haastateltavaa rinnasti Hitlerin ja Stalinin, mikä puolestaan nojaa kansalliseen narratiiviin Ukrainasta kahden uhan puristuksessa. Tämä virallisessa historiapolitiikassa vaalittu ajatus Ukrainan historiasta jatkuvana taisteluna maan itsenäisyyden puolustamiseksi resonoi veteraanien omalle toiminnalleen antaman merkityksen kanssa.

Yksikään haastateltava ei ennakko-oletusteni vastaisesti viitannut Natsi-Saksaan positiivisesti, ja kaikki viittaukset ukrainalaiseen natsimenneisyyteen liittyivät tapaan, jolla vastapuoli on vastaajien näkemyksen mukaan vääristellyt historiaa. Maininnat siis liittyivät vihollisen tekemiin virheellisiksi koettuihin historia-analogioihin, mutta tällainen metahistoriallinen reflektio ei kattanut itsenäisessä Ukrainassa harjoitettua historiapolitiikka. Yulia Yurchukin jako historian takaisinlunastukseen verrattuna sen kriittiseen tarkasteluun selittää tätä menneisyyden näkemisen tapaa, ja maininnat, joissa historia ”omistetaan” tai ”varastetaan” tukevat tätä tulkintaa.

Afganistanin sodan ongelmallisena koetun oikeutuksen takia siihen liitetty myytti keskittyy puolestaan laajempien narratiivien sijasta yksilötason kokemuksiin ja henkilökohtaisiin ominaisuuksiin. Todellisiin miehiin hyveisiin, kunniaan ja rohkeuteen liitettyjä ominaisuuksia korostetaan myös nykyisen sodan veteraanien parissa. Haastateltavien käyttämä aatteellisen sotilaan kategoria tuo tähän positiiviseen kuvaan uuden kerroksen, sillä aatteellisuus viittaa toiminnan yhteiskunnalliseen ulottuvuuteen. Ironisesti se tuo myös mieleen neuvostodis-kurssin. Toisaalta haastateltavat käyttivät jakoa aatteellisiin ja ei-aatteellisiin sotilaisiin tehdäkseen eron niihin ukrainalaisotilaisiin, jotka eivät istu tähän positiiviseen myyttiin. Heitä ei kuitenkaan juuri mainittu, ja poissaolollaan loistivat kertomuksissa myös naiset.

Neuvostoliittoon tehdyt viittaukset tukevat käsitystä, että Holodomorin nälänhätä on keskeinen tapahtuma ukrainalaisten kansallisen itseymmärryksen kannalta. Vihollinen samaistettiin haastattelussa Neuvostoliittoon ja sen kannattajiin. Kahdessa haastattelussa nousi myös esille se, että kohtaamisissa paikallisväestön kanssa nuoret olivat suhtautuneet ukrainalaisotilaisiin positiivisesti vanhemman väestön osoittaessa vihamielisyyttä. Tämä herättää kysymyksen, voidaanko Ukrainan tapauksessa puhua myös sukupolvien välisestä konfliktista.

Haastateltavat viittasivat lähes yksinomaan slaavilaiseen historiaan. Jos mukaan ei lasketa viittauksia, jotka liittyivät toiseen maailmansotaan, Eurooppa mainittiin vain kolme kertaa: yksi maininta koski Spartaa, toinen Bismarckia ja kolmas Baltian lähihistoriaa. Ensimmäisessä vastaaja kertoi perheensä reaktiosta kuullessaan miehen lähtevän rintamalle. Vuonna 1960 syntynyt haastateltava totesi, että tuskin yksikään vaimo on historiassa ilahtunut tällaisesta uutisesta, paitsi ehkä muinaisessa Spartassa. Samainen haastateltava teki viittauksen Bismarckiin lainatessaan tämän sanoja siitä, kuinka Venäjän kanssa tehty sopimus ei ollut edes sen paperin arvoinen, jolle se oli kirjoitettu. Kolmas viittaus liittyi puolestaan Neuvostoliiton yritykseen tukahduttaa itsenäistymispyrkimykset Baltiassa. Haastateltavalla ei ollut selvää kuvaa näistä tapahtumista, vaan hän oli mielessään sekoittanut Unkarin tai Tšekin tapahtumat Baltian 1990-luvun alun tapahtumiin. Nämä viittaukset ovat itsessään hyvin kuvaavia: Sparta on 1960 syntyneelle vastaajalle tuttu luultavasti Neuvostoliitossa kultivoidun antiikin myytin kautta, kun taas Bismarckiin tehty viittaus liittyy vastaajan käsitykseen Venäjästä. Baltian historiaa koskevassa maininnassa merkittävää oli puolestaan ajatus neuvostoliittolaisesta aggressiosta, eikä haastateltava tuntenut tapahtumien yksityiskohtia, saati pystynyt sijoittamaan sitä historialliselle aikajanelle. Eurooppa historioineen on kaukana.

Viitteet

- 1 Assmannin kulttuurisen muistin käsite pohjaa Maurice Halbwachs (1980) esittelemälle kollektiivisen muistin käsitteelle. Assmann kuitenkin erottaa kulttuurisen muistin jokapäiväiselle kommunikaatiolle perustuvasta kommunikatiivisesta muistista. Assmannin määritelmässä kulttuurinen muisti on objektiivoinen, organisoitua ja seremoniaalista. Kulttuurinen muisti myös säilyttää tietoa, jonka pohjalta yhteisö muodostaa tietoisuuden omasta ainutlaatuisuudestaan ja jonka se suhteuttaa aina nykyyhteen. Kulttuurinen muisti on myös sidottu yhteisön normatiiviseen omakuvaan ja se vaihtelee eri historiallisina aikoina eri yhteisöissä. Se, mitä kulttuurinen muisti kulloinkin kattaa, kertoo Assmannin mukaan paljon myös siitä vaalivasta yhteisöstä. (Assmann 1995, 126–133.)
- 2 Dekommunisaatiolla tarkoitetaan kommunistisen hallinnon ja sen instituutioiden, sekä sosialismin ajan kulttuurin ja psykologian perinteiden purkamista. Käsitettä on käytetty kuvaamaan lähinnä Itä-Euroopan entisissä sosialistivaltioissa tehtyjä laki- ja yhteiskuntaudistuksia sosialistisen hallinnon kaaduttua. Useissa maissa tätä prosessia ajamaan luotiin omat organisaationsa, ja Ukrainassa dekkommunisaatioprojektia on ajanut presidentti Juštšenkon aikakaudella, vuonna 2006 luotu Kansallisen muiston instituutti.
- 3 Banderovtseilla (banderovtsy) tarkoitettiin alun perin Stepan Banderan (1909-1959) ja tämän äärioikeistolaisen linjan kannattajia. Sodan jälkeen Neuvostoliitossa termiä käytettiin tarkoittamaan ukrainalaisia nationalisteja yleensä.
- 4 Käännöksissä olen mukailnut venäjän kielen rakenteita ja jättänyt tekstiin puheessa ilmenevän redundanssin ja kieliopilliset epäloogisuudet. Puheessa ilmenneet tauot olen merkinnyt kolmella pisteellä.
- 5 Ristiinnaulitulla pikkupojalla haastateltava tarkoitti venäläisessä mediassa levitettyä valheellista uutista ukrainalaisten joukkojen ristiinnaulitsemasta pikkupojasta. (<https://www.youtube.com/watch?v=tApQOG8asLU>)
- 6 Internet-haussa löytyy useita tuloksia, joissa käsitteitä käytetään nimenomaan Ukrainan sodan kontekstissa, ja niitä käyttävät sodan molemmat osapuolet. Tämä on itsessään mielenkiintoinen tutkimuksen aihe, mutta ylittää nyt käsillä olevan artikkelin analyysin rajat.
- 7 Alfa (A-joukko), johon puhuja viittaa, on vuonna 1974 perustettu silloisen KGB:n alainen terrorismivastainen erikoisjoukko, joka suoritti operaatioita myös Afganistanissa. Vuoden 1991 jälkeen Alfa on toiminut Venäjällä ja Ukrainassa maiden omien turvallisuuspalveluiden alaisena.
- 8 http://inpress.ua/ru/society/26426-tysyachi-dobrovoltsev-okkupirotvali-ukrainskie-voenkomaty-video?fbclid=IwAR17KHZMdEfNj4-VKc_NAw8NBOe-CxzuDt3K8UoZ7sPiMQwGbaHq5FT-hhn8 4.3.2014
https://www.radiosvoboda.org/a/25301655.html?fbclid=IwAR3BGUZspxG_uNIJSADPCzD-v2sMoVMAtnHMRVqrpfHHHCuQS71Tr24RCB1gQ 18.3.2014

Lähteet

Tutkimusaineisto

Kiovassa 31.7.–4.8.2017 tehdyt haastattelut.

Kirjallisuus

- Assmann, Jan & Czaplicka, John (1995), *Collective Memory and Cultural Identity*. – *New German Critique* 65, 125–133.
- Barrington, Lowell W. (2002), *Examining Rival Theories of Demographic Influences on Political Support: The Power of Regional, Ethnic, and Linguistic Divisions in Ukraine*. – *European Journal of Political Research* 4, 455–491.
- Esch, Christian (2015), “Banderites” vs. “New Russia” The Battle Field of History in the Ukraine Conflict. Reuters Institute Fellowship Paper. University of Oxford: Reuters Institute for the Study

- of Journalism. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/our-research/banderites-vs-new-russia>
- Fedor, Julie, Kangaspuro, Markku, Lassila, Jussi & Zhurzhenko, Tatiana (Eds) (2017), *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*. Cham: Springer.
- Fedor, Julie, Lewis, Simon & Zhurzhenko, Tatiana (2017), Introduction: War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus. – *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*. Ed. Julie Fedor, Markku Kangaspuro, Jussi Lassila & Tatiana Zhurzhenko. Cham: Springer, 1–40.
- Gillis, John, R (1994), Memory and Identity: The History of a Relationship. – *Commemorations: The Politics of National Identity*. Ed. John R. Gillis. Princeton: Princeton University Press, 3–24.
- Gillis, John, R. (1994), *Commemorations: The Politics of National Identity*. Princeton: Princeton University Press.
- Halbwachs, Maurice, Ditter, Francis J. & Ditter, Vida Y. (1980), *The Collective Memory*. New York: Harper & Row.
- Kas'ianov, Georgii (2010), The Holodomor and the Building of a Nation. – *Russian Politics & Law*, 48:5, 25–47.
- Klymenko, Lina (2015), World War II or Great Patriotic War remembrance? Crafting the nation in commemorative speeches of Ukrainian presidents. – *National Identities*, 17:4, 387–403.
- Klymenko, Lina (2016), The Holodomor Law and National Trauma Construction in Ukraine. – *Canadian Slavonic Papers*, 58:4, 341–361.
- Kulyk, Volodymyr (2011), The Media, History and Identity: Competing Narratives of the Past in the Ukrainian Popular Press. – *National Identities*, 13:3, 287–303.
- Kulyk, Volodymyr (2016), National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War. – *Europe-Asia Studies*, 68:4, 588–608.
- Katchanovski, Ivan (2006), Regional Political Divisions in Ukraine in 1991–2006. – *Nationalities Papers*, 34, 507–532.
- Kuzio, Taras (2017), *Putin's War Against Ukraine: Revolution, Nationalism and Crime*. Toronto: Taras Kuzio.
- Mannila, Simo & H'artšenko, Natalia (2015), Ukrainan konflikti mielipidetutkimuksen valossa. – *Idäntutkimus*, 22:4, 3–16.
- Marples, David R. (2015), Open Letter from Scholars and Experts on Ukraine Re. the So-Called “Anti-Communist Law”. April 2015. <https://krytyka.com/en/articles/open-letter-scholars-and-experts-ukraine-re-so-called-anti-communist-law>
- Mink, Georges & Neumayer, Laure (2013), *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe: Memory Games*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mink, Georges (2013), Institutions of National Memory in Post-Communist Europe: From Transitional Justice to Political uses of Biographies (1989–2010). – *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe: Memory games*. Ed. Georges Mink and Laure Neumayer. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 155–170.
- Pietilä, Ilkka (2010), Vieraskielisten aineistojen litterointi, kääntäminen ja validiteetti. – *Haastattelun analyysi*. Toim. Johanna Ruusuvoori, Pirjo Nikander & Matti K. Hyvärinen. Tampere: Vastapaino, 411–423.
- Portnov, Andrii (2016), Bandera Mythologies and Their Traps for Ukraine. – *Open Democracy*, 22 June 2016. <https://www.opendemocracy.net/od-russia/andrii-portnov/bandera-mythologies-and-their-traps-for-ukraine>.
- Ruusuvoori, Johanna, Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti K. (2010), *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino.
- Sklokina, Iryna (2015), Veterans of the Soviet–Afghan War and the Ukrainian Nation-Building Project: From Perestroika to the Maidan and the War in the Donbas. – *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, 1:2, 133–168.
- Snyder, Timothy (2014), Fascism, Russia, and Ukraine. – *The New York Review of Books*, 20 March 2014. <http://www.nybooks.com/articles/archives/2014/mar/20/fascism-russia-and-ukraine/>
- USVA (2005–2018), Ukrainska Spilka veteraniv Afganistanu (voiviv-internationalistiv). http://www.usva.org.ua/mambo3/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=14&Itemid=62
- Yurchuk, Yulia (2017), Reclaiming the Past, Confronting the Past: OUN-UPA Memory Politics and Nation Building in Ukraine (1991–2016). – *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*. Ed. Julie Fedor, Markku Kangaspuro, Jussi Lassila & Tatiana Zhurzhenko. Cham: Springer, 107–137.